

Pronikání lidských práv do agendy Evropské unie

HUBERT SMEKAL

The Penetration of Human Rights into the Agenda of the European Union

Abstract: The article documents the process of the increase in the relevance of fundamental rights in the European Union and calls attention to the fact that it is gradually approaching an important point whose attainment would have a considerable impact on the nature of the EU. The text traces the development of the EU's powers and activities in setting the norms related to fundamental rights, and deciding about their application, control and enforcement. The states have been reluctant to permit the Union to intervene into their domestic human rights affairs which are not connected to the EU's competences. Nevertheless, its recent activities indicate that the EU is starting to get more say even in this cautiously guarded domain of domestic competence.

Key words: human rights, fundamental rights, European Union (EU), the EU Charter of Fundamental Rights, powers of the EU, the Court of Justice of the EU.

Současná situace ohledně lidských práv v Evropské unii (dále jen EU či Unie) vypadá již na první pohled naprosto jinak než před pouhými pěti lety. Před vstupem Lisabonské smlouvy v platnost (1. prosince 2009) v Unii neexistoval právně závazný katalog lidských práv a její aktivity oficiálně nepodléhaly externímu lidskoprávnímu přezkumu. Na základě lisabonské revize primárního práva EU disponuje závaznou Listinou základních práv EU (čl. 6 odst. 1 Smlouvy o EU) a zavázala se přistoupit k Evropské úmluvě o lidských právech (čl. 6 odst. 2 Smlouvy o EU). Znění Listiny sice na rozdíl od Smlouvy o Ústavě pro Evropu není zařazeno přímo do textu smluv, ale pouze se na ni ve Smlouvě o EU odkazuje, nicméně na její síle primárního práva to nic nemění. Existence právně závazné Listiny však sama o sobě zase tolik neznamená, snad ještě důležitější je otázka, na jaký okruh případů se Listina vztahuje. Doposud se tématem zabývaly zejména právní analýzy, rozebírající jednotlivá ustanovení Listiny, případně rozsudky Soudního dvora EU. Následující text si klade mimo jiné za cíl vysvětlit, že nutně nejde pouze o technicistní legalistickou debatu, ale pokud se nám podaří zakomponovat detaily do obecnějšího schématu, pak uvidíme, že v oblasti lidských práv již pár let probíhá pozoruhodný vývoj, který ovlivňuje povahu evropské integrace. Mezi klíčové hráče patří Soudní dvůr, který využívá své nižší veřejné exponovanosti a prointegrační právní interpretací rozšiřuje relevanci unijní úrovně vládnutí (jako jeden z prvních s touto tezí přišel Stein 1981).¹

Lidská práva se řadí mezi vysoce citlivé elementy suverénní moci moderních liberálních demokratických států, o čemž svědčí také skutečnost, že jejich výčet nalezneme v listinách základních práv, které představují typickou součást dnešních ústav. Důležitost lidských práv podtrhuje pravomoc ústavních soudů rušit akty legislativní a exekutivní moci pro rozpor s ustanoveními ústav.² Zejména právní filozofové považují lidská práva za základ ústavních pořádků, bez nichž by liberální model konstitucionalismu ani nemohl existovat (Isiksel 2010: 555). Ve víceúrovňovém systému vládnutí, jaký představuje současná Unie (Hooghe – Marks 2001), hraje zásadní roli určení úrovně, která má pravomoc stanovovat, aplikovat, kontrolovat a vynucovat lidskoprávní standardy. Právě vzhledem

k důležitosti lidských práv jako politického tématu platí, že státy si o jejich úpravě, aplikaci, kontrole a vynucování chtějí co nejvíce rozhodovat samy. Vývoj v Unii však postupně dominanci států v této oblasti narušuje.

Tento text popisuje proces pronikání lidských práv do agendy EU,³ a to v oblastech primárního a sekundárního práva, judikatury Soudního dvora EU, činnosti dalších unijních institucí a ve vnější politice EU. Pojmem pronikání do agendy se rozumí postupné zvyšování relevance, v konkrétních sledovaných oblastech proces pronikání znamená, že EU získává pravomoci a/nebo je aktivnější v normotvorbě, aplikaci, kontrole a vynucování lidských práv. Tomuto procesu odpovídá také zřizování speciálních orgánů ve struktuře Unie a v rámci již fungujících unijních institucí. Soubor práv a povinností jednotlivce již neurčují výhradně státy prostřednictvím svých listin či mezinárodních úmluv, k nimž dobrovolně přistupují, ale postupně tento soubor práv a povinností čím dál více ovlivňuje také EU, a to navzdory absenci obecné lidskoprávní pravomoci.

Pro ilustraci procesu pronikání lidských práv do agendy EU článek nejdříve stručně představuje, jak se modelově k oblasti lidských práv staví federální státy a mezinárodní organizace. Za základní kritérium, které odlišuje federální státy od mezinárodních organizací, se považuje autorita federální úrovně ve všech sledovaných dimenzích (v přijímání, aplikaci, kontrole a vynucování norem). V případě nesouladu norem či praxe mezi jednotkou federace a federací určuje federativní úroveň, co je právo a jak se má aplikovat. Článek dále dokládá, že působení EU má postupně čím dál větší vliv na to, jak vypadá a jak se uplatňuje soubor práv a povinností, čímž se na vývojové trajektorii pomalu pohybuje směrem od modelu mezinárodní organizace k federálnímu uspořádání.

V rámci jednotlivých sledovaných oblastí (primárního a sekundárního práva, v činnosti unijních institucí, zejména Soudního dvora, a ve vnější politice EU) text rozebere historický vývoj až po současnou situaci a představí diskusi o tom, jak by v rámci stávajícího systému měla EU přistupovat k lidskoprávním excesům uvnitř členských států. Problematika lidských práv v EU přináší častá nepochopení, proto má článek také ambici přispět k porozumění působení EU ve vztahu k lidským právům. Ve svém jádru ukazuje, že jde o klasický spor ve víceúrovňových systémech vládnutí, kdy supranacionální instituce usilují o svou co nejvyšší relevanci, na což se úroveň státní zdráhá přistoupit. Případ lidských práv je specifický významem lidských práv pro identitu státu a průřezovým charakterem lidských práv, kdy takřka na jakoukoliv otázku lze nazírat též perspektivou práv. Článek se liší od standardních pojednání na toto téma šíří záběru a zařazením aktuálních událostí i jejich teoretické reflexe.

K tématu existuje rozsáhlá právnická literatura (případně právnická s politologickými přesahy), jiné obory se do debaty zapojují o poznání méně. Vedle teoretické reflexe reality využívá následující text k podložení tvrzení primární zdroje, zejména rozsudky Soudního dvora EU, unijní legislativu a materiály jednotlivých institucí.

AGENDA LIDSKÝCH PRÁV V MEZINÁRODNÍ ORGANIZACI A VE FEDERACI

Cílem článku je popis a porozumění procesu pronikání lidských práv do agendy EU, nikoliv jeho kritické, či naopak pochvalné hodnocení. Stejně tak neposuzuje, zda vývoj přináší z pohledu jednotlivce vyšší kvalitu ochrany lidských práv. Zajímá nás, proč lidskoprávní zřetel do agendy EU proniká a jaké jsou limity lidskoprávních aktivit současně Unie. Kam až mohou unijní lidskoprávní aktivity ve vztahu k členským státům zajít, aniž by se změnila povaha uspořádání EU? Tento text vychází z obecné teze, že unijní instituce podporují přenos kompetencí na evropskou úroveň, protože tím se zvyšuje i jejich důležitost v politickém procesu. Protiváhu tlaku nadnárodních institucí představují státy, jelikož úprava základních práv občanů patří k nejdůležitějším sféram činnosti moderních liberálních demokracií. Příkladem může být „sága“ *Solange*, v níž dal Spolkový ústavní soud najevo, že nestrpí porušování základních práv německých občanů v důsledku aplikace evropských právních aktů, či ve stejném duchu se nesoucí dílčí závěry stejného

soudu (Spolkový ústavní soud 2009: bod 249) ve věci ústavnosti Lisabonské smlouvy. Německý ústavní soud zde stanovuje limity evropské integraci, která je budována na základě smluvní unie suverénních států. O zásadních otázkách života občanů, včetně ochrany základních práv, by se podle něj mělo rozhodovat v rámci národního politického procesu, extenzivní zásahy do těchto oblastí z evropské úrovně jsou nepřijatelné. Rezistence států vůči hlubší ingerenci Unie do lidskoprávních záležitostí států je zřejmá ze setrvalé tendence nesvěřovat Unii v této oblasti více kompetencí, než se jeví nezbytné. I v anti-diskriminační politice, tedy jedné z mála lidskoprávních oblastí, kde má EU legislativní pravomoc, se státy brání přílišné unijní ingerenci prostřednictvím hlasovacího mechanismu s požadavkem jednomyslnosti. Stejně tak je požadavek jednomyslnosti stanoven pro fázi mechanismu pozastavení některých práv členství, v níž se konstatuje závažné a trvající porušení hodnot (viz čl. 7 odst. 2 Smlouvy o EU). Státy rovněž explicitně vymezují oblast použití Listiny základních práv EU (2012), která se vztahuje primárně na unijní instituce a na státy, pouze když provádějí evropské právo.⁴ Pozoruhodné navíc je, že všechny státy se nebyly schopny bezvýhradně shodnout na souboru základních práv, která by měla být v Unii respektována, a Polsko a Spojené království si vyjednaly interpretační protokol (blíže viz Bončková – Smekal 2011), k němuž dlouho usilovala přistoupit i Česká republika.

Pro zarámování a lepší ilustraci popisované problematiky se zjednodušeně prezentuje model vztahu federálního státu k lidským právům, který stojí v kontrastu k modelu mezinárodní organizace. Následující subkapitoly popisující vývoj pronikání lidských práv do agendy EU ilustrují vývojovou trajektorii směrem od modelu mezinárodní organizace k modelu federální stát. Netvrdí se přitom, že by Unie nutně musela začínat z modelu mezinárodní organizace a dosáhnout modelu federální stát, demonstruje se pouze, že v jednotlivých sledovaných oblastech dochází na kontinuu k posunu. V rámci obou modelů se akcentují následující dimenze a úrovně: 1) dimenze přijímání norem, aplikace norem a vynucování a kontroly norem (soudní přezkum aplikace norem a jejich legality); a 2) úroveň celku a jeho jednotek – tedy mezinárodních organizací, respektive federálního státu, a členských států, respektive jednotek federace.

V modelu mezinárodní organizace, která se věnuje lidským právům, zůstává dominantním aktérem při normotvorbě úroveň státní. Členské státy sjednávají mezinárodní úmluvy a podepisují a ratifikují je výhradně na dobrovolné bázi. Mezinárodní organizace poskytuje zejména prostor a expertizu, sama tvorba norem je v rukou členských států a jejich zástupců. Přijaté normy následně aplikují orgány členských států a vynucují soudy členských států. Mezinárodní organizace sleduje prostřednictvím svého kontrolního mechanismu (na škále od žádného kontrolního mechanismu přes vypracovávání zpráv až po existenci mezinárodního soudu), zda členské státy neporušují normy sjednané státy na mezivládní úrovni, nicméně v realitě nedisponuje prostředky k vynucení konformity s normami. Celkově tedy jde o systém, v němž hlavní roli hraje státní úroveň. To platí i v případě existence mezinárodního lidskoprávního soudu, jehož rozsudky někdy zůstávají neprovedeny.⁵ Mezinárodní úroveň může tedy znamenat pro jednání států díky existenci norem a kontrolního mechanismu důležitý korektiv, nicméně v případě nesouhlasu s výstupy kontrolního mechanismu převáží v otázce, jak vykládat a aplikovat normy, vůle členského státu. Institucionálně se mezinárodní úroveň omezuje na existenci sekretariátu a expertních orgánů, případná shromáždění a další orgány jsou tvořeny zástupci států, kteří místa v nich obsazují na základě vnitrostátní funkce (například členové vnitrostátních parlamentů v Parlamentním shromáždění Rady Evropy) a nefungují na mezinárodní úrovni trvale.

V kontrastu k mezinárodní organizaci vyžaduje federalismus potvrzení jistého stupně nadřazenosti federálního práva nad právem nižších úrovní a také respektování hranic federální jurisdikce (Cappelletti 1979: 430). Existuje centrální soudní orgán, který disponuje pravomocí posoudit, zda je daná norma a její aplikace v souladu s právem federálního

státu. V praxi mezi federacemi existují značné rozdíly, nastíněná velmi zjednodušená podoba představuje pouze model (více Goldstein 2001). Přijímání norem legislativou probíhá na úrovni federace i jejích jednotek. Možnost přijímat vlastní lidskoprávní ustanovení na úrovni jednotek se liší, například v USA si jednotlivé státy federace samy určují i zcela základní lidskoprávní otázky typu práva na život – tj. existenci trestu smrti (což třeba v Německu nepřichází v úvahu). Soudní orgán na úrovni federace (Nejvyšší soud) nepochybně umožňuje jednotkám rozhodnout si o existenci trestu smrti či sňatech homosexuálních párů, postupem času ovšem aktivně zasahuje v případech, které považuje za vymykající se společným federálním normám – například se nepřipouští trest smrti pro mentálně nemocné a retardované či pro nezletilé. Jinými slovy, federální soudní orgán často stanoví hranice, které nesmí být překročeny, ale uvnitř těchto mantinelů si o konkrétní podobě lidskoprávní normy a její aplikaci rozhodují jednotky. Na federální úrovni se rozhoduje v úzké kooperaci s jednotkami o pravidlech hry – tj. na jaké úrovni se bude rozhodovat o kterých normách (Bermann 2001: 209–212). Pokud by došlo k neshodám ohledně obsahu normy a její aplikace, pak je autoritativně stanovuje federální úroveň. Na federální úrovni také fungují stále instituce činné ve všech sledovaných dimenzích – normotvorbě, aplikaci, vynucení i kontrole norem.

Cílem tohoto textu je lokalizovat v tomto schématu případ EU. Celkový rámec činnosti Unie je vymezen členskými státy v primárním právu (tj. mezinárodních smlouvách), které upravuje alokaci normotvorných pravomocí a stanoví základní pravidla fungování EU (a třeba i právní závaznost Listiny základních práv EU). Unie funguje na principu svěřeni pravomocí, tedy pouze v oblastech, v nichž státy Unii pravomoci propůjčily. Obecná lidskoprávní politika mezi tyto svěřené pravomoci nepatří. V rámci Unie však dochází k čilé normotvorbě v dílčích oblastech v rámci explicitně přenesené působnosti, která má dalekosáhlé dopady na oblast lidských práv (zejména někdejší třetí pilíř), a výjimečně také přímo v přenesené lidskoprávní působnosti ve vymezené oblasti (boj proti diskriminaci). Co se aplikace norem týče, většinu unijních norem aplikují členské státy a jejich orgány, nicméně například v oblasti hospodářské soutěže jsou výrazně aktivní rovněž unijní instituce. Soudní soustava není v Unii stavěna do tvaru pyramidy, kde by na vrcholu unijního mechanismu stály unijní soudy jakožto soudy ústavní či soudy poslední instance (či alespoň to tak není všemi důležitými aktéry v systému přijímáno), jak tomu je ve federálních státech (více viz Hartley 1986). V rámci EU působí stále orgány na unijní úrovni, jejichž členové nefungují pouze jako zástupci států, a konkrétně v oblasti lidských práv vznikají speciální orgány, případně organizační jednotky v rámci institucí.

Nad posílením možnosti zásahů Unie do lidskoprávního dění uvnitř států již nějaký čas přemýšlejí také právní a političtí teoretikové. Mezi nejkompexnější pojednání se řadí návrh Armina von Bogdandyho et al. (2012), který nutnost větších zásahů Unie do vnitřních záležitostí států odůvodňuje nedávnými případy lidskoprávních problémů v členských státech a také diskrepancí mezi aktivní vnější lidskoprávní politikou Unie, včetně intenzivního dohledu nad kandidátskými zeměmi, a mizivými možnostmi zásahu Unie při vážných porušeních lidských práv uvnitř členských států, kde se spoléhá na národní a mezinárodní instituce. Vzhledem k tomu, že některé oblasti působnosti EU fungují na principu vzájemné důvěry, avšak zároveň v některých státech jsou základní unijní hodnoty zpochybněny (právní stát, demokracie, lidská práva), měla by podle von Bogdandyho et al. Unie zasahovat do záležitostí stavu základních hodnot uvnitř států mnohem rozhodněji. Konkrétně navrhuje, aby se jakékoliv systematické porušení základních hodnot Unie, dokonce i v čistě vnitrostátní situaci, posuzovalo jako porušení práv evropského občanství. Ve své pozdější práci si von Bogdandy spolu s Ioannidisem (2014: 94–96) uvědomuje, že zásahy Unie do lidskoprávních záležitostí států, a to i při systematickém deficitu zásad právního státu, jsou kontroverzní. Takové zásahy by se podle nich neměly pokoušet o nastolení semihegemonického exekutivního federalismu, ale měly by napomoci při budování silnější liberální a demokratické *polity*. Další z řešení, která Unie může

hlouběji kontrolovat počínání států v oblasti základních práv, dlouhodobě prezentuje J.-W. Müller (2013), jenž navrhuje zřízení „Kodaňské komise“, která by posuzovala zachování zásad demokracie a právního státu uvnitř členských zemí. Kodaňská komise by mohla provádět vyšetřování uvnitř států a závažná provinění by potenciálně vedla až k vyloučení státu z Unie. Návrh Kim Lane Scheppeleové (2013) má naproti tomu velkou výhodu v tom, že k jeho uvedení do praxe není třeba zdoluhavého a náročného procesu změny smluv. Scheppeleová navrhuje sloučit jednotlivé individuální žaloby proti státu pro porušení povinnosti pod jednu systematickou dozorčí žalobu, která by poukazovala na porušení základních hodnot Unie vytyčených v článku 2 Smlouvy o EU.⁶ Alespoň stručná exkurze v podobě několika příspěvků do akademické debaty napovídá, že o zasahování Unie do vnitrostátního lidskoprávního dění se aktuálně diskutuje.

Z nastíněného vyplývá, že zásadní je otázka, zda může unijní úroveň zasahovat do záležitostí jednotek (států). Následující popis procesu pronikání lidských práv do agendy EU ukazuje vývojovou tendenci směrem od mezinárodní organizace k federálnímu uspořádání. Jak již bylo zdůrazněno, představené modely slouží spíše jako heuristická pomůcka. Netvrdí se, že by Unie nutně musela dosáhnout stadia, kdy by byla klasifikována jako federální stát, ale demonstruje se, že Unie postupně přebírá elementy typické pro federální uspořádání a vzdaluje se charakteristikám mezinárodní organizace.

PRONIKÁNÍ LIDSKÝCH PRÁV DO AGENDY EVROPSKÉ UNIE

Agenda lidských práv v primárním právu

Tato část textu představuje dlouhou cestu od takřka naprostého opomenutí lidských práv ze strany zakladatelů evropského integračního projektu v rámci tří společenství až po současnou situaci, kdy lidská práva tvoří podle Smlouvy o Evropské unii jednu ze základních hodnot Unie.

Zakládající smlouvy tří evropských společenství – Evropského společenství uhlí a oceli (dále jen ESUO), Evropského hospodářského společenství (dále jen EHS) a Evropského společenství pro atomovou energii – z padesátých let neobsahují obecné odkazy na lidská práva, a dokonce ani jejich preambule nejsou nikterak hodnotově laděny. Jedinou výjimku tvořilo ustanovení čl. 119 Smlouvy o založení EHS, které prosazovalo zajištění stejného odměňování mužů a žen za stejnou práci (Smlouva o založení EHS 1957: čl. 119). Dané ustanovení však nebylo výsledkem konsenzuálního idealistického přesvědčení zakládající šestice států, nýbrž aktem motivovaným racionálními kalkulacemi. Antidiskriminační ustanovení se do smlouvy dostalo na základě tlaku Francie, která v té době jako jediná disponovala podobnými normami ve vnitrostátní legislativě. Francouzské podniky se obávaly omezení konkurenceschopnosti na plánovaném společném trhu (například v Nizozemsku pobíraly ženy o 40 % nižší odměny), proto vybídlly francouzské vyjednavče k prosazení zásady stejné odměny za stejnou práci (Cichowski 2001: 116–117; Barnard 1999: 216–217).

Důvodů pro nezařazení lidských práv do agendy evropských společenství se uvádí více. Zaprvé evropská společenství se zaměřovala na otázky nadnárodní spolupráce v užších oblastech uhlí a oceli a atomové energie, případně šířeji na hospodářskou integraci, zatímco tématům lidských práv se věnovala mezivládní Rada Evropy. Postupy při ekonomické integraci se neměly dostávat do konfliktu s lidskými právy. Zadruhé mezinárodní právo (a tedy i zakládací smlouvy tří společenství) se v raném poválečném období považovalo za slabé, při konfliktu národního a mezinárodního práva (tj. v případech, kdy by se komunitární norma mohla dostat do rozporu s národními lidskoprávními normami) by ve většině případů převážilo národní právo, tudíž hrozba pro vnitrostátní ochranu lidských práv (domněle) neexistovala. A zatřetí, podobně jako se mezinárodní právo teprve domáhalo vyššího respektu, tak i soudní ochrana lidských práv a soudní přezkum jako takový teprve získávaly v Evropě na relevanci (Cappelletti 1979: 432; Weiler 1986: 1110–1114).

Ke změnám v primárním právu dochází vzhledem k náročnosti celého procesu s mnohem nižší dynamikou než u sekundárního práva nebo třeba v judikatuře Soudního dvora. První komplexnější změna primárního práva nastala po zhruba třech desetiletích, přičemž Jednotný evropský akt obsahuje odkaz na základní práva v preambuli. Maastrichtská smlouva již zahrnuje ochranu práv občanů členských států mezi cíle Unie a konstatuje, že Unie respektuje základní lidská práva. Amsterdamská smlouva povyšuje lidská práva ještě na prominentnější pozici, když uvádí: „*Unie je založena na zásadách svobody, demokracie, dodržování lidských práv a základních svobod a právního státu, zásadách, které jsou společně členským státům*“ (Amsterdamská smlouva 1997: čl. F). Zároveň zavedla mechanismus, jímž mohou být členská práva pozastavena, dochází-li k závažnému a trvajícím porušení uvedených zásad. Tyto zásady se rovněž staly i na úrovni primárního práva (nejen v rámci takzvaných kodaňských kritérií) podmínkou přístupu státu k Unii.⁷ Niceská smlouva velké novinky nezavádí, spíše mírně prohlubuje již nastolený trend. Smlouva o Ústavě pro Evropu poskytla lidským právům v rámci celkového konstitucionalizačního procesu dostatek prostoru a zařadila Listinu základních práv EU přímo do textu smlouvy, hned do jejich prvních částí. Po neúspěšných referendech ve Francii a Nizozemsku došlo prostřednictvím Lisabonské smlouvy k dalšímu velkému posunu v pozici lidských práv v EU, byť ústavní rétorika se z pochopitelných důvodů oslabila. S nabytím platnosti Lisabonské smlouvy Unie disponuje právně závaznou Listinou práv a zavázala se přistoupit k Evropské úmluvě o lidských právech. Zároveň byly do textu smluv zařazeny další odkazy na lidská práva. V průběhu evropské integrace tedy význam lidských práv v samotném právním podkladu, tedy primárním právu, zcela jednoznačně (a průkazně) kontinuálně narůstá.

Agenda lidských práv v sekundárním právu

Unie, jak již bylo zdůrazněno, postrádá obecnou lidskoprávní normotvornou pravomoc, tudíž normotvorné lidskoprávní pravomoci unijních institucí zůstávají omezené. Státy disponují vlastními listinami práv, o jejichž obsahu si samy rozhodují (byť je významně ovlivňuje obsah mezinárodních úmluv). K unijní normotvorbě s přímým dopadem na lidská práva dochází dvojím způsobem: jednak přijímáním norem v přesně vymezených oblastech, v nichž byla na Unii přenesena pravomoc, a jednak v důsledku obecného rozšiřování kompetencí EU jako takové. Vzhledem k průřezovému charakteru lidských práv představuje jakákoliv nová normotvorná pravomoc EU potenciální nebezpečí pro ochranu práv jednotlivce. Pokud existuje norma sekundárního práva, pak se Soudní dvůr spíše odhodlá k odvážnějšímu výkladu; pro vyšší názornost tudíž vybíráme několik nových případů, v nichž se Soudní dvůr opřel o normy sekundárního práva.

Důležitou výjimku ze státní dominance v lidskoprávní legislativní činnosti představuje oblast boje proti diskriminaci na základě pohlaví, rasy nebo etnického původu, náboženského vyznání nebo přesvědčení, zdravotního postižení, věku nebo sexuální orientace, kde zavedla unijní normotvornou pravomoc Amsterdamská smlouva. Státy si nicméně udržují tuto oblast pod kontrolou, o čemž svědčí podmínka jednomyslnosti v Radě EU. Přesto již vznikly důležité směrnice zavádějící rovné zacházení na základě rasy nebo etnického původu, rovné zacházení s muži a ženami v přístupu ke zboží a službám a jejich poskytování a v oblasti zaměstnání a povolání a také obecná směrnice týkající se nediskriminace v zaměstnání a povolání (Evropský parlament a Rada 2006; Rada 2000a, 2000b, 2004). Na základě těchto směrnic dokázal Soudní dvůr vybudovat robustní judikaturu, která přímo a poměrně zásadně zasahuje do vnitrostátní reality. Například v případě *Firma Feryn* (Soudní dvůr 2008: bod 28) dal lucemburský soud najevo, že veřejné prohlášení zaměstnavatele, v němž odmítá přijmout zaměstnance určitého etnického nebo rasového původu, představuje přímou diskriminaci při náboru do zaměstnání. Jde o typicky vnitrostátní případ belgické firmy, jejíž vyjádření se týkalo situace na belgickém trhu. Problematiku diskriminace nicméně reguluje evropské právo, tudíž případ se

předběžnou otázkou (tj. přes vnitrostátní spor) dostal k Soudnímu dvoru, jenž vyložil ustanovení směrnice výše načrtnutým způsobem. Obdobně podle Soudního dvora lze za diskriminaci považovat (a tudíž takové jednání podléhá sankci), pokud manažer rumunského fotbalového klubu prohlásí, že nechce v týmu žádného homosexuála (případ *Asociația Accept*; Soudní dvůr 2013c: bod 53). Ve vztahu k unijnímu normotvůrci pak Soudní dvůr zásadu rovného zacházení na základě pohlaví využil pro zrušení části směrnice, která se týkala i v České republice medializovaného případu rozdílné výše pojistného mezi muži a ženami, a to s odkazem na Listinu (případ *Test-Achats*; Soudní dvůr 2011a: body 32 a 33). Sekundární specificky lidskoprávní normotvorba je stále zřídka, avšak když už Soudní dvůr dostane možnost judikovat výhradně na základě lidskoprávních unijních norem, pak této nabídky neváhá využít.

S rozšiřováním pravomocí Unie (na základě zmocnění v primárním právu) se přijímají normy sekundárního práva ve stále širším okruhu oblastí (Bryde 2010: 126). Z pohledu lidských práv patřilo k nejdůležitějším momentům započetí hlubší spolupráce v oblasti justice a vnitra, kterou dále akcelerovala komunitarizace části třetího pilíře Amsterdamskou smlouvou a zvýšená kooperace v trestní oblasti. S nabalováním činností na unijní úrovni však zároveň vzrůstá potenciál ke konfliktům, který se již projevil například v souvislosti s rámcovým rozhodnutím o evropském zatýkacím rozkazu, jehož implementaci v členských státech přezkoumávalo několik ústavních soudů, včetně německého, českého či polského (blíže Pospíšil – Smekal 2007). Komplikace nastávají též v momentech, kdy má být na základě evropského zatýkacího rozkazu předána osoba z jedné země do druhé, ale ona druhá země nesplňuje podmínky trestního řízení, které předpokládá země první, a ta tudíž odmítá jednotlivce předat, byť by podle evropského práva měla. V případě *Melloni* se španělské orgány zdráhaly předat Itala k výkonu trestu do Itálie, protože tam proběhl trestní proces za Melloniho nepřítomnosti, což španělské právo nepovoluje. Soudní dvůr nicméně na dotaz španělského ústavního soudu odpověděl ve smyslu, že Španělsko má Melloniho do Itálie předat, ačkoliv by tím potenciálně došlo k zásahu do práva na spravedlivý proces a práva na obhajobu na základě španělské ústavy (Soudní dvůr 2013a: bod 64).

Se vzrůstající přeshraniční mobilitou přibývají počty případů, kde se projevuje negativní vedlejší efekt evropského prostoru volného pohybu, a sice aktivace trestního řízení v cizím státu. K zajištění minimálních procesních práv obžalovaných osob přijala Unie směrnici zaručující právo na informace v trestním řízení, směrnici o právu na přístup k obhájci v trestním řízení a řízení týkajícím se evropského zatýkacího rozkazu, o právu na informování třetí strany a právu na komunikaci s třetími osobami a konzulárními úřady v případě zbavení osobní svobody či směrnici, kterou se zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu.

Problémy způsobovalo také fungování azylového řízení na základě takzvaného nařízení Dublin II (Rada 2003),⁸ které sjednotilo postup při zpracování žádosti o azyl z nečlenského státu Unie. Celý systém fungoval na základě vzájemné důvěry, přičemž se vycházelo z domněnky, že státy Unie dodržují základní standardy lidských práv. Pokud však v jedné zemi docházelo k systematickému porušování základních práv žadatelů o azyl, neměl by stát podle Soudního dvora postupovat mechanicky podle schématu dublinského nařízení a poslat jej tam k vyřešení žádosti, ale posoudit žádost sám (případ *N. S. a M. E.*; Soudní dvůr 2011c: bod 107). Unijním azylovým systémem se ostatně zabýval také Evropský soud pro lidská práva (2011), který již před Soudním dvorem došel k obdobnému závěru (případ *M. S. S. v. Belgie a Řecko*). Další výraznou oblastí sporů souvisejících jednak s rozmachem informačních technologií a jednak s narůstající unijní legislativou představuje problematika ochrany osobních údajů. Předběžnou otázkou ve věci *Digital Rights Ireland* (Soudní dvůr 2014) byla napadena platnost směrnice 2006/24/ES (o uchovávání údajů vytvářených nebo zpracovávaných v souvislosti s poskytováním veřejně dostupných služeb elektronických komunikací nebo veřejných komunikačních sítí) a generální

advokát Villalón tomu přitakal. Konkrétně podle generálního advokáta nejsou dostatečně „stanoveny potřebné zásady, na nichž mají být založeny záruky nezbytné ke stanovení hranic pro přístup k dotčeným údajům a jejich využívání“ (Villalón 2013: 131), a také dochází k zásahu do práva na respektování soukromého života dle čl. 7 Listiny základních práv EU.⁹

Agenda lidských práv v judikatuře Soudního dvora

Poměrně záhy po založení ESUO se ukázalo, že byť integrace v oblasti uhlí a oceli nemá s lidskými právy na první pohled příliš třecích ploch, ke kontroverzím přece jen docházet může. V prvních případech týkajících se lidských práv jako například *Stork* či *Geitling* se Evropský soudní dvůr (1959, 1960) vyjadřoval vyhybavě.¹⁰ Šlo o spory velkoobchodníků s uhlím, kteří si stěžovali, že Vysoký úřad ESUO rozhodl v rozporu s ustanoveními německé ústavy, konkrétně v rozporu s normami garantujícími právo na ochranu majetku. Soudní dvůr odvětil, že evropské instituce nejsou povolány k přezkoumávání, jestli rozhodnutí Vysokého úřadu porušilo principy německého ústavního práva. Soudní dvůr posléze dodal, že komunitární právo na základě Smlouvy o ESUO neobsahuje žádný obecný princip zaručující ochranu práv. ESUO nicméně ve srovnání s EHS nemělo tak široký záběr a ambice, tudíž restriktivní výklad lucemburského soudu příliš nepřekvapí. Soudní dvůr se v první polovině šedesátých let hluboce angažoval ve vývoji evropské integrace, když přišel s principy přímého účinku (případ *van Gend en Loos*; Evropský soudní dvůr 1963: bod 9) a přednosti evropského práva (případ *Costa v. E.N.E.L.*; Evropský soudní dvůr 1964: body 11 až 13). Jednoduše řečeno, přímo účinných komunitárních norem (typicky ustanovení nařízení, mnoha článků primárního práva a s jistými omezeními i směrnic) se lze dovolat před vnitrostátními soudy a mají přednost před kolidujícími normami práva vnitrostátního. Podle pozdější judikatury by přímo účinné evropské normy měly mít přednost dokonce i před právem ústavním (případ *Internationale Handelsgesellschaft*; Evropský soudní dvůr 1970: bod 3).¹¹

Mnozí autoři vysvětlují, proč se problematice lidských práv dostalo v rámci evropské integrace ochrany, racionálními kalkulacemi evropských soudců. Některé ústavní soudy členských států, zejména německý, dávaly najevo, že s optikou Soudního dvora zcela nesusouzní. Pokud by měly přímo účinné evropské normy absolutní přednost, pak by mohlo dojít k jejich aplikaci a tím hypoteticky k porušení práv plynoucích například z německé ústavy, která Spolkový ústavní soud garantuje. S něčím takovým se ústavní soudy nehodlaly smířit a vysílaly do Lucemburku varovné signály. Soudní dvůr vnímal tyto hrozby jako reálné – pokud by jednotlivé ústavní soudy odmítaly aplikovat evropské normy pro jejich nesoulad s normami národními, pak se rozpadá hlavní poslání Soudního dvora – jednotná aplikace evropského práva na celém území EHS. Lucemburský soud našel elegantní způsob, jak tomuto riziku čelit, když v případě *Stauder* (Evropský soudní dvůr 1969)¹² prohlásil základní práva za součást principů komunitárního práva, jimž poskytuje ochranu (Weiler 1999: 107–108; Tridimas 2010: 100).

Vzhledem k tomu, že Společenství nedisponovala žádným seznamem práv, musel Soudní dvůr identifikovat zdroj, na jehož základě by bylo možné poznat, kterým právům uděluje ochranu. Lucemburský soud specifikoval, že se inspiruje společnými ústavními tradicemi členských zemí (případ *Internationale Handelsgesellschaft*; Evropský soudní dvůr 1970: bod 4) a také mezinárodními lidskoprávními smlouvami, na nichž členské státy spolupracovaly nebo jichž jsou signatáři (případ *Nold*; Evropský soudní dvůr 1974: bod 13). Jednoznačně nejčastěji citovanou a svým významem nejdůležitější se v rámci mezinárodních smluv stala Evropská úmluva o lidských právech z dílny Rady Evropy, kterou postupně ratifikovaly všechny státy ES/EU. Soudní dvůr také ve svých rozsudcích založených na Evropské úmluvě přihlíží k judikatuře Evropského soudu pro lidská práva (Craig – de Búrca 2011: 367). V krátkosti řečeno, navzdory prakticky nulovému smluvnímu lidskoprávnímu základu zakomponoval Soudní dvůr – v reakci na možnou protiakci

ústavních soudů, reagujících na principy přímého účinku a přednosti, vystavěné Soudním dvorem (opět bez opory v primárním právu) – do své judikatury princip ochrany základních práv.

Hnacím motorem činnosti Soudního dvora nebyla (minimálně v prvních desetiletích činnosti) ochrana základních práv, ale zajištění jednotného výkladu evropského práva při budování společného trhu (Weiler 1991: 2417–2418; Douglas-Scott 2011: 678–679). V právně-politologické debatě se také řeší, proč se Soudní dvůr stal tak silnou institucí, jehož výstupy státy otevřeně nepochybňují, byť mohou jít proti jejich bezprostředním zájmům. Martin Shapiro (1999: 330–333) nabídl široce sdílené vysvětlení, vycházející ze studia soudů ve víceúrovňových systémech vládnutí – je potřeba nástroj k řešení konfliktů mezi úrovněmi ohledně vymezení hranic pravomocí. Jednotky mají zájem na fungování celku, který jim přináší větší užitky, než kdyby jej opustily, proto akceptují jednotlivá rozhodnutí, i když jdou proti jejich vůli. Státy patrně v době zakládání Soudního dvora přesně netušily, jak silnou se tato instituce stane, ačkoliv jistě povědomí díky příkladu Nejvyššího soudu USA měly (Shapiro 1998: 36). Ke změně pravomocí Soudního dvora je zapotřebí změny smluv, tedy konsenzu členských států a úspěchu ratifikačního procesu, což přispívá k přesvědčení této instituce, že nemusí nutně konat tak, jak si státy přeji, čímž se zvyšuje nezávislost soudu.

Následující pasáže sice částečně opakují již vyřčené, nicméně jsou nezbytné pro pochopení celé argumentace textu. Evropská společenství (unie) fungují na principu svěřeni (propůjčení) pravomocí – unijní instituce mohou přijímat normy a aplikovat je pouze v oblastech, v nichž jim státy pravomoci propůjčily. Unie do dnešních dní nedisponuje obecnou lidskoprávní pravomocí, nicméně lidská práva se díky svému průřezovému charakteru dostanou do hry takřka při jakémkoliv výkonu unijní svomoci. S rozšiřujícími se pravomocemi ES/EU (ať již na základě revize smluv, nebo vlivem expanzivní judikatury Soudního dvora) tedy automaticky vzrůstá i možnost, že se evropské normy dostanou do střetu se standardy lidských práv. Vzhledem k chybějící obecné lidskoprávní normotvorné pravomoci se ochrana lidských práv v EU realizuje zejména *ex post* judikaturou Soudního dvora, k němuž chodí předběžné otázky od národních soudů řešících případy, kdy norma evropského práva potenciálně zasáhne do garantovaných práv. Jako příklad poslouží případ *Hauer*, který se vyvinul dosti nenápadně. Evropu trápila nadprodukce vinné révy, na což ES reagovalo v rámci zemědělské politiky nařízením zakazujícím na přechodnou dobu výsadbu nových vinic. Paní Hauerová však na svém pozemku chtěla pěstovat vinnou révu, tudíž po zamítnutí povolení ze strany správních úřadů následovala správní žaloba proti Porýní-Falci. Příslušný správní soud vznesl předběžnou otázku na Soudní dvůr, který neshledal porušení základních práv, neboť právo na majetek není stavěno absolutně, nýbrž připouští omezení z důvodů veřejného zájmu (Evropský soudní dvůr 1979: bod 20). Stručná prezentace případu má demonstrovat, že lidskoprávní kauzy před Soudním dvorem jsou až na výjimky jakýmsi přívažkem činnosti ES/EU. Nejde primárně o lidskoprávní kauzu, nýbrž o případ, v němž se lidskoprávní kontroverze nastartuje v souvislosti s výkonem některé z pravomocí ES/EU.

Vhodný příklad pro ilustraci, že Soudní dvůr odmítne zasáhnout do případu, který není navázán na evropské právo, poskytuje kauza *Vajnai*. Představitel maďarské politické strany veřejně nosil na veřejném shromáždění pěticípou červenou hvězdu, za což byl trestně popotahován. Maďarský soud poslal do Lucemburku otázku, jestli se zákaz používání symbolů totality nepříčí lidskoprávními zásadám Unie. Soudní dvůr se s případem vypořádal velmi rychle: „*Je nutno konstatovat, že případ Attily Vajnaie nemá žádný vztah s jakoukoliv situací zamýšlenou ustanoveními smluv a že maďarská právní úprava použitá na spor v původním řízení nespadá do rámce práva Společenství*“ (Soudní dvůr 2004a: bod 14).

Poslední dobou vzbuzuje v oblasti oddanosti k evropským hodnotám pochybnosti Maďarsko. Soudní dvůr již stačil do tamního dění zasáhnout, ačkoliv musel reakci na politické manévry Orbánovy vlády zaobalit do unijního práva, a nikoliv napřímo konstatovat,

že zasahuje do vnitřních záležitostí členského státu. Maďarsko v rámci rozsáhlé obměny soudcovského, prokurátorského a notářského stavu zásadně snížilo věk odchodu zástupců těchto profesí do důchodu (ze 70 na 62 let), na což Evropská komise reagovala žalobou na porušení povinnosti. Soudní dvůr (2012: bod 81; případ *Evropská komise v. Maďarsko*) souhlasil a uznal maďarskou právní úpravu za nekompatibilní se zákazem diskriminace na základě věku. Propuštění soudcové se nicméně na svá místa již nevrátili (Müller 2014: 18).

Zásadní otázka ochrany lidských práv Soudním dvorem tedy spočívá v určení, kdy se lucemburský soud odhodlá k přezkumu napadeného aktu optikou lidských práv. Klasicky šlo o případy, kdy existovalo podezření, že se v rozporu s lidskoprávními standardy ocitly akty evropských institucí. Může jít o situace, kdy instituce přímo vykonávají pravomoc vůči právníkům nebo fyzickým osobám, tedy například v oblastech, kde mají silné aplikační kompetence jako Evropská komise v politice hospodářské soutěže. Pod lidskoprávním drobnohledem musejí být přezkoumány také veškeré obecné právní akty jako směrnice či nařízení, které mohou být napadeny žalobou na neplatnost nebo v rámci řízení o předběžné otázce. Vyhraněnější kontroverze nezpůsobuje ani druhá situace, kdy Soudní dvůr posuzuje, zda požadavkům lidských práv neodporují vnitrostátní prováděcí předpisy evropských aktů. Státy v takových situacích jednají jako „agenti“ unijních institucí. Třetí, vývojově nejmladší a zároveň nejspornější scénář představují situace, kdy se vnitrostátní normy s poukazem na lidská práva odchylně od požadavků evropského práva, typicky od některé ze svobod pohybu. V případě *Schmidberger* (Soudní dvůr 2003) došlo kvůli rozsáhlým demonstracím ekologů k téměř třicetihodinové uzavírcé důležitosti silničního spojení přes Brennerský průsmyk na rakousko-italských hranicích. Rakouští protestující svou akci řádně oznámili a úřady zajistily objížďky, jakož i informace o nich. Zjevně byla omezena základní komunitární svoboda – volný pohyb zboží –, nicméně lidskoprávní ohledy představují podle Soudního dvora povolenou výjimku, kdy lze volný pohyb omezit (bod 77 rozsudku), ovšem za předpokladu, že jde o omezení proporcionální. Obdobně v případě *Omega Spielhallen* Soudní dvůr (2004b: bod 41) akceptoval omezení volného pohybu s poukazem na specifické německé pojetí důstojnosti, když v Německu zakázali provozování „*lasergames*“ (hra na střelení po protihráčích laserovou puškou).¹³

Důležitý příspěvek Soudního dvora k vysvětlení, na jaké situace dopadá Listina základních práv EU, přinesl loňský rozsudek *Åkerberg Fransson*. Lucemburský soud se vyjádřil k použitelnosti Listiny (a uplatnění unijních základních práv) ambiciózně: „[V] případě, kdy vnitrostátní právní úprava spadá do působnosti unijního práva, musí být tedy respektována základní práva, nemůže nastat případ, který by spadal pod unijní právo, a uvedená práva by se neuplatnila. Použitelnost unijního práva s sebou nese použitelnost základních práv zaručených Listinou“ (Soudní dvůr 2013b: bod 21). Působnost unijního práva přitom vymezil dosti široce, v daném případě muselo Švédsko dodržovat Listinu při uplatňování sankcí v daňových věcech, a to z toho důvodu, že problematika se dotýkala provádění unijní směrnice o DPH. Soudní dvůr touto širokou interpretací působnosti unijního práva významně rozšiřuje také okruh případů, v nichž se může realizovat. Rozšířením působnosti unijního práva se zužuje okruh případů, v nichž autoritativně rozhodují národní soudy bez ingerence nadnárodní úrovně.

Výše byly naznačeny tři situace, v nichž Soudní dvůr provádí lidskoprávní přezkum. Zcela bezvýhradně podléhají kontrole situace, kdy při výkonu svěřených pravomocí konají unijní instituce – jak při přezkumu norem samých, tak jejich aplikace. Ve vztahu k aktům evropských institucí se tedy lidská práva soudně dále rozpínat nemohou, neboť již není kam. Unijní lidskoprávní přezkum Soudním dvorem však směřuje i vůči konání členských států a jejich orgánů, ovšem jen když provádějí evropské právo, případně když se od něj odchylně. Prosazování soudní kontroly unijních lidských práv se tedy zastavilo vůči členským státům (zatím) na těchto dvou situacích. V oblastech mimo přenesenou

kompetenci postrádá Unie nejen legislativní pravomoci, ale Soudní dvůr ani nepřezkoumává konání států (viz například výše případ *Vajnai*).¹⁴ Jak již ale bylo řečeno, okruh případů nespadajících do působnosti Unie se i vlivem judikatury Soudního dvora výrazně zužuje.

Dlouhodobě aktivně se v tomto směru projevují generální advokáti u Soudního dvora, kteří navrhuji cesty, jak by se unijní soudcové mohli podílet na kontrole situace lidských práv uvnitř členských států. Generální advokát Jacobs navrhoval, že by pracovník, který jde z jednoho státu EU za prací do jiného členského státu, měl mít garantovanou jistou úroveň zacházení v souladu se společným kodexem základních hodnot. Občan Unie vykonávající jednu ze svobod pohybu by se mohl dovolávat jakéhosi „*civis europeus sum*“ (případ *Konstantinidis*; Jacobs 1992: bod 44). Generální advokát Maduro přistoupil k problematice porušování lidských práv ve vnitřních záležitostech státu ještě z jiného pohledu, nicméně opět si lze povšimnout roubování argumentace na volný pohyb v rámci vnitřního trhu (tj. na oblast, kde má Unie kompetence). Maduro se domnívá, že závažné a trvalé porušování lidských práv uvnitř členského státu EU představuje porušení práv volného pohybu, protože by mohlo odradit pracovníky od cesty za prací do takto represivní země (případ *Centro Europa*; Maduro 2007: body 21 a 22). Nedávno načrtla další cestu ve stanovisku k případu *Ruiz Zambrano* generální advokátka Sharpstonová, která by nechala samostatně působit lidskoprávní unijní ochranu v momentu, kdy by v dané oblasti existovala unijní kompetence, a to bez ohledu na to, jestli již byla daná kompetence kdy vykonána (Sharpston 2010: bod 163). Sharpstonová však záhy svůj návrh oslabuje slovy, že v daném případě Soudní dvůr takto významný krok nemůže jednostranně přijmout. V pasážích, jež jsou pro tento text velmi relevantní, generální advokátka připouští, že do unijního právního a politického systému by se tím zavedl příliš zjevný federální element. Podobný tah předvedl v meziválečném období americký Nejvyšší soud, nicméně Sharpstonová přiznává, že tím by se změnila sama povaha základních práv v EU, což vyžaduje jak evoluci v judikatuře, tak jasný politický signál od členských států. Lidská práva prozatím neexistují v EU osamoceně, bez návaznosti na jinou normu unijního práva. Zároveň však Soudní dvůr staví státy před dilema: buď se pokusí držet krok s vyvíjející se situací, nebo bude pokulhávat za legislativním a politickým vývojem. Podle Sharpstonové bude soud v Lucemburku brzy konfrontován s případem, kdy bude muset určit, jestli se Unie zrovna nenachází na hraně ústavní změny (Sharpston 2010: body 171 až 177; pro podrobnější právní analýzu problému viz Groussot – Pech – Petursson 2013).

Soudní dvůr ani na jednu z těchto odvážných konstrukcí generálních advokátů sice nepřistoupil, ale našel si oblast, v níž poměrně razantně zasahuje do vnitřních záležitostí států. Konkrétně jde o institut evropského občanství a otázku, zda se práva z něj plynoucí aktivují, i když nedošlo k přeshraničnímu pohybu (čehož by podle čistě textuálního výkladu dotčené směrnice bylo třeba). V případě *Ruiz Zambrano* se dvěma kolumbijským rodičům narodily děti v Belgii, díky čemuž získaly tamní občanství a s ním i občanství evropské. Jejich rodičům však bez povolení k pobytu hrozilo vyhoštění, což by prakticky znamenalo i odchod malých dětí – občanů Unie –, jelikož samy bez rodičů by asi v Belgii k plné spokojenosti žít nemohly. Soudní dvůr nicméně prohlásil, že v případě takto vynuceného opuštění území Unie by dětem byla odeprána možnost vykonávat substancií práv plynoucích z evropského občanství, tudíž rodiče mohli v Belgii zůstat a navíc získali pracovní povolení (Soudní dvůr 2011b: bod 45).

Pronikání lidských práv do agendy dalších institucí EU

Tento oddíl ukončí krátký přehled institucionálního zázemí ochrany lidských práv v EU. Nejvíce pozornosti bylo po zásluze věnováno Soudnímu dvoru, nyní se soustředíme na nejdůležitější lidskoprávní elementy v činnosti dalších unijních institucí. Evropská komise podporuje hlubší integraci rovněž v oblasti ochrany lidských práv. Již od poloviny sedmdesátých let navrhuje existenci vlastního katalogu práv, který by obsahoval i sociální

práva, a na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let začala prosazovat také přistoupení EHS k Evropské úmluvě o lidských právech. Komise setrvala vyzývá k řešení lidskoprávních problémů členských států na unijní úrovni a podporuje co nejširší přenos pravomocí. Akceschopnost Evropské komise dříve omezovala značná fragmentace lidskoprávního portfolia mezi různé komisaře (Alston – Weiler 1998). To se částečně podařilo napravit až v Barrosově Komisi od roku 2010, kdy se zřídil post komisařky pro spravedlnost, základní práva a občanství, který obsadila Viviane Redingová. Komise v rámci působení na další orgány institucionální struktury Unie používá vedle vlastního přesvědčovacího potenciálu také stanovisek expertních komisí, jež sama v případě potřeby zakládá. Evropský parlament (dále jen EP či Parlament) si podobně jako Evropská komise udržuje po dlouhá desetiletí v oblasti lidských práv vysokou aktivitu. Všechny nadnárodní instituce spojuje jednoduchá logika – čím více otázek se rozhoduje na unijní úrovni, tím vyšší politickou mocí disponují. Již od roku 1993 EP vypracovává zprávy o stavu lidských práv a mimoto vydává i množství rezolucí vyjadřujících se k jejich porušování. Co se vnitřní organizace Parlamentu týče, obdobně jako u Komise se lidskými právy zabývá více výborů. Parlament se v průběhu své historie snažil chovat skutečně jako plnohodnotný parlament a o lidská práva se zajímal a vyvíjel různé aktivity, byť tato problematika obecně nepatří do sféry jeho pravomocí. Rada EU jako instituce reprezentující zájmy států reformní návrhy Komise a Parlamentu týkající se Listiny práv a přistoupení k Evropské úmluvě o lidských právech dlouhodobě ignorovala. Rada vystupuje historicky mnohem aktivněji ve vztahu k lidským právům ve vnější politice než směrem dovnitř. Od roku 1999 vydává výroční zprávy o lidských právech, v nichž se věnuje především situaci v zahraničí. Od roku 1987 v Radě existuje Pracovní skupina pro lidská práva, jejíž činnosti opět dominují lidská práva mimo Unii. Rada považuje ochranu a podporu lidských práv především za záležitost států samých. Z analýzy závěrů zasedání Evropské rady (tedy další unijní instituce zajišťující zájmy států) rovněž vyplývá, že problematika lidských práv se při setkáních hlav států a vlád pravidelně projednává, avšak nepřisuzuje se jí nejvyšší důležitost. Navíc se často obrací nikoliv dovnitř Unie, ale opět zejména navenek (Smekal 2009: 142–168).

Za zmínku stojí ještě dvě tělesa, která se rovněž zabývají lidskoprávními otázkami. Evropský veřejný ochránce práv přijímá stížnosti na nesprávný úřední postup orgánů, institucí nebo jiných subjektů Unie. Posléze provádí šetření a v případě pochybení postoupí věc dotyčnému orgánu a vypracuje zprávu (Smlouva o fungování EU 2012: čl. 228). Důležitým krokem bylo zřízení Agentury EU pro základní práva v roce 2007, která nahradila po deseti letech fungování Evropské monitorovací centrum pro rasismus a xenofobii. Agentura představuje specializované odborné těleso, které se věnuje nejen sběru dat a jejich analýze, ale i poskytování rad institucím EU, vypracovávání zpráv a informování o základních právech (Rada 2007: čl. 4). Důležité pro náš výklad je, že Agentura se soustředí na situaci základních práv uvnitř Unie, a ačkoliv je zatím označována za marginálního hráče, mohla by se postupně propracovat do role hlavního monitorovacího orgánu dodržování lidských práv státy Unie (White 2011: 124–125).

Jako nejozřejavější zde opět vystupuje problematika vztahu unijních institucí vůči lidskoprávní situaci uvnitř členských států. Maďarský případ, ale i další náznaky kolísání kvality demokracie a ochrany lidských práv a právního státu v zemích Unie přiměly k vyšší aktivitě zejména Evropskou komisí. V září 2012 její prezident Barroso (2012) ve zprávě o stavu Unie vyzdvihoval potřebnost sady nástrojů k tomu, aby se unijní aktéři nemuseli rozhodovat pouze mezi „měkkým“ politickým přesvědčováním a „jadernou alternativou“ použití článku 7. Rok poté již Barroso (2013) hovoří o mechanismu kontroly v případech vážného ohrožení právního státu jako o věci zásadního významu. Komise by měla sehrávat klíčovou rozhodčí roli, přičemž však Barroso okamžitě dodává, že nejde o omezení suverenity jednotlivých států nebo omezení demokracie. Mimo prezidenta Komise hovořila neaktivněji na toto téma viceprezidentka Viviane Redingová, která měla

otázky základních práv ve svém portfoliu. Na aktivity Komise pozitivně odpověděly i další instituce, v rámci Rady EU iniciovaly diskusi o efektivnějším mechanismu zajištění základních hodnot uvnitř států Dánsko, Finsko, Německo a Nizozemsko (Rada pro obecné záležitosti 2013: 8). V těchto otázkách tradičně expanzivní Evropský parlament (2013) požadoval přímo pravidelné hodnocení členských států, co se dodržování základních hodnot Unie týče. V březnu 2014 prezentovala Evropská komise (2014) podrobný unijní rámec k posílení právního státu, v němž nastínila svůj postup v případech ohrožení základních hodnot Unie uvnitř jednotlivých států. Návrh směřuje k vyšší institucionalizaci procesu ještě před aktivací čl. 7 Smlouvy o EU, přičemž hlavní roli by sehrála Komise a její dialog s dotyčným státem, hodnocení situace, doporučení a monitoring dodržování navržených doporučení.

Pronikání lidských práv do vnější politiky EU

Stejně jako vzrůstá relevance lidských práv dovnitř, tak se Unie snaží profilovat jako významný lidskoprávní aktér i navenek. V teoretické reflexi zahraničněpolitického působení Unie se objevují označení jako civilní mocnost či nověji normativní mocnost. Pojem civilní mocnost označuje aktéra, který používá k dosažení svých zájmů nevojenských prostředků. Koncept normativní mocnosti vyvinutý Ianem Mannersem (2002) vyzdvihuje evropskou snahu o šíření vlastních základních norem a hodnot (mír, svoboda, demokracie, lidská práva, právní stát) na mezinárodní scéně a její dopad na pojetí „normálního“ v mezinárodních vztazích. Unie prosazuje lidská práva ve vnější politice dlouhodobě,¹⁵ což se projevuje například tažením proti trestu smrti, vedením lidskoprávních dialogů se zeměmi, kde ochrana lidských práv příliš nefunguje, podporou ochránců lidských práv nebo regulací obchodu s některým zbožím, které by mohlo být použito pro výkon trestu smrti nebo mučení, či úpravou obchodu s minerály pocházejícími z konfliktních oblastí („krvavé diamanty“). Vnější lidskoprávní politika Unie vychází ze Strategického rámce a akčního plánu pro lidská práva a demokracii (Rada EU 2012a) a v posledních letech doznala významné změny. K tradičním diplomatickým nástrojům proti porušovatelům lidských práv jako demarše či rezoluce se ve výrazně zvýšené míře přidaly sankce jako například odepření vstupu na území Unie či zmrazení bankovních účtů (Lehne 2012; Gebert 2013). Unie také dlouhodobě zařazuje lidskoprávní doložky do mezinárodních smluv o obchodu, spolupráci a rozvojové pomoci (více viz Bartels 2005), byť v praxi k jednotné aplikaci lidskoprávní kondicionality příliš nedochází (Youngs 2010). O postupném nabývání významu lidských práv ve vnější politice Unie, která se právě podporou lidských práv a demokracie snaží zanechat svou stopu v mezinárodních vztazích, svědčí též budování institucionálního rámce. Od roku 1994 existovala Evropská iniciativa pro demokracii a lidská práva, již v roce 2006 vystřídal Evropský nástroj pro demokracii a lidská práva (EIDHR), který na podporu lidských práv a demokracie v letech 2007 až 2013 rozdělil přes jednu miliardu eur. Vnější lidskoprávní politika navíc dostala „tvář“ zřízením funkce zvláštního představitele EU pro lidská práva, který má zajistit vyšší efektivitu, viditelnost a koherenci při podpoře lidských práv v rámci činnosti Evropské služby pro vnější činnost (Rada EU 2012b).

Zcela zvláštní roli sehrávají lidská práva v evropské sousedské politice, která se snaží vytvořit prostor prosperity a dobrých sousedských vztahů, založený na hodnotách Unie (čl. 8 Smlouvy o EU), tedy i na lidských právech. Navzdory silné rétorice o podpoře lidských práv a demokracie v zemích na východě Evropy a ve Středomoří se ukázala sousedská politika jako neefektivní, pokud není nabídnuta perspektiva členství (Schimmelfennig – Scholtz 2008). Po zklamání z neschopnosti ovlivnit události takzvaného arabského jara přistoupila Unie k revizi sousedské politiky a k větší podpoře demokracie, diferenciaci mezi Východním partnerstvím a Unii pro Středomoří a k důslednější aplikaci kondicionality, včetně kontroly její implementace (přístup „více za více“, spočívající ve vyšších odměnách pro kooperující státy; viz Vysoká představitelka Unie pro zahraniční

věci a bezpečnostní politiku 2011), což se dříve vždy nedělo (Grant 2011). Pro podporu lidských práv a demokracie v sousedství EU vznikla v roce 2012 také speciální *European Endowment for Democracy*, která by měla poskytovat flexibilnější přísun zdrojů pro lidskoprávní projekty než obvykle těžkopádné unijní mechanismy.

Samostatnou problematiku představují lidská práva jakožto podmínka vstupu do EU, s níž Unie může různě strategicky pracovat (viz v tomto čísle Šlosarčík 2014).

* * *

Od sedmdesátých let postupně roste význam lidských práv v EU, pro vystižení tohoto procesu jsme v textu zvolil označení „pronikání do agendy EU“. Tento jev lze v Unii sledovat ve vícero oblastech. Tou základní je oblast primárního práva jako právního základu celé evropské integrace – od původní absence tématu se lidským právům s každou revizí smluv dostává více pozornosti a v současné době lidská práva podle smluv představují jednu ze základních hodnot EU a podmínku jak vstupu, tak i plnohodnotného setrvání státu v Unii. Obdobně s nárůstem pravomocí EU jako celku zároveň lidská práva pronikají do norem sekundárního práva. Další zřetelnou dimenzi zvyšování důležitosti lidských práv představuje expanze jejich symbolického využívání. Přijetí vlastní listiny práv a přistoupení k Evropské úmluvě o lidských právech představují počiny, jež byly doposud spojeny pouze se státy. Unie kvazistátní rétoriku a symboliku používá stále častěji a oddanost k lidským právům prezentuje nejen dovnitř, ale snad s ještě vyšší intenzitou také navenek.¹⁶ Výrazné prosazování lidských práv pozorujeme rovněž v dimenzi institucionální. Vznikají nové specializované orgány a v rámci hlavních unijních institucí se zřizují organizační jednotky (například výbory v Evropském parlamentu, portfolio v rámci Komise), které se lidskými právy zabývají. Soudní dvůr v judikatuře poskytuje lidským právům ochranu a národní soudy jeho rozsudky respektují a využívají ve vlastní činnosti. V rámci svěřených pravomocí vykonávají unijní orgány aktivní lidskoprávní politiku, včetně tvorby norem, a to zejména v oblasti boje proti diskriminaci a čím dál více též v záležitostech týkajících se justice a vnitra (tedy původního třetího pilíře maastrichtského chrámu).

Proces pronikání lidských práv do agendy EU postupně směřuje na rozhraní vývoje, konkrétně k bodu, kdy by EU přestala v oblasti lidských práv vykazovat znaky politického systému založeného mezinárodní smlouvou, v němž státy zůstávají pány hry. Expanze lidských práv probíhá dovnitř i navenek a ve všech složkách unijní moci – soudní, exekutivní a legislativní, navíc je podporují také názory odborné veřejnosti (širší veřejnost se této již náročnější debaty neúčastní). Lidská práva jakožto jedna z nejcitlivějších oblastí výkonu státní moci zůstávají obecně v pravomoci členských států, nicméně popsaný vývoj ukazuje, jak unijní instituce i část odborné veřejnosti vyzývají státy ke vpuštění Unie do doposavad pevného hájemství států. Na jedné straně zůstává zcela pochopitelná rezistence členských zemí vůči nadnárodním zásahům do oblasti lidských práv, na straně druhé samy státy nechtějí v úzkém společenství typu Evropské unie, založeném na vzájemné důvěře a úzké kooperaci, takové státy, které nedodrží základní smluvené hodnoty. V textu se opatrně zmiňujeme o tom, že se vývoj v oblasti lidských práv dostává na rozhraní – vágnější jazyk zde užíváme záměrně, jelikož kvůli komplexnosti problematiky lze stěží určit přesný bod zlomu. Text spíše poukazuje na to, že ze strany nadnárodních institucí (zejména Komise a Soudního dvora) dochází po letech snažení k prvním reálným průlomům do oblasti vnitrostátní ochrany lidských práv mimo svěřenou působnost EU, zatím však nejde o průlom většího rozsahu, jako spíše o testování terénu, které se nese v duchu reakcí na aktuální vývoj (problémy s kvalitou právního státu uvnitř některých států, aktivace práv evropského občanství). Jakákoliv změna je však důležitá – ve víceúrovňové hře záleží na tom, kdo utváří normy, kdo je aplikuje a kdo jejich aplikaci autoritativně kontroluje a vynucuje.

Spolkový ústavní soud (2009) v nálezu k Lisabonské smlouvě konstatoval, že evropská integrace na smluvní bázi, jak jsme ji znali doposud, může probíhat pouze do stavu, kdy členskými státy zbývá dostatek prostoru, v němž rozhodují o fundamentálních ekonomických, sociálních a kulturních otázkách. Mezi zásadní v tomto ohledu patří problematika základních práv, která proniká dalšími klíčovými oblastmi činnosti států, jako je občanství, užití síly či financování fungování státu. Již o půldruhého desetiletí dříve v rozhodnutí týkajícím se Maastrichtské smlouvy dal Spolkový ústavní soud (1993) najevo, že federalizace Evropy (a rozhodování o otázkách základních práv na evropské úrovni) je možná, nicméně rozhodně ne za stávajícího smluvního základu a stávající německé ústavy. Německý postoj symbolizuje přetrvávající stanovisko členských států Unie, které odmítají na EU přenést obecnou lidskoprávní pravomoc, již považují za jeden ze základních prvků ve vztahu ke svým občanům, a i proto si nad ní drží kontrolu.

Poslední prostor k další lidskoprávní expanzi v EU představuje konání států, které postrádá návaznost na výkon unijních pravomocí (pro ilustraci – například otázky typu povinného vyvěšování křížů na zdech italských základních škol, potraty v Irsku, pomalé soudy, sňatky homosexuálů atd.). Právě z tohoto ranku pochází například kritika, proč se v Listině základních práv EU vlastně objevuje například zmínka o zákazu trestu smrti, když Unie stejně nemá s trestem smrti nic co do činění – v této oblasti nedisponuje žádnými rozhodovacími pravomocemi (Eeckhout 2002: 957; Isiksel 2010: 575).¹⁷ I přes poměrně jasně vyjadřovanou vůli států, že si v oblasti lidských práv mimo svěřené pravomoci nepřejí zásahy unijních orgánů do vnitrostátních záležitostí, se množí ze strany unijních institucí pokusy, jak do doposud střežené sféry pronikat. Kromě již výše vymezených (a jednomyslností povětšinou bráněných) legislativních kompetencí, jako například v antidiskriminační politice, právech unijních občanů při trestním řízení atd., státy připustily aktivní roli evropské úrovně, pokud by došlo k závažnému porušování základních hodnot Unie (čl. 7 Smlouvy o EU). K zařazení této formule dospěla již Amsterdamská smlouva, tehdy patrně zejména kvůli plánovanému východnímu rozšíření (Merlingen – Mudde – Sedelmeier 2001: 63–64). Zatímco během přístupového procesu mohly unijní orgány výrazně ovlivňovat lidskoprávní dění v kandidátských státech, po vstupu tuto možnost takřka ztratily (Albi 2009: 46; Sadurski 2004: 383–84). Včlenění čl. 7 s potenciální sankcí pozastavení práv bylo tedy motivováno zejména obrannými instinkty stávajících členských států proti možnému klopýtnutí ve vývoji novějších středoevropských demokracií. Kromě této racionálně zdůvodnitelné výjimky státy, na rozdíl od nadnárodních institucí, nikterak zasahování Unie do svých vnitřních záležitostí nepodporují.

Text prokázal, že důležitost lidských práv s postupem času v EU vzrůstá. S každou revizí zakládajících smluv kvalitativně a kvantitativně narůstají odkazy na lidská práva a od vstupu Lisabonské smlouvy v platnost má Unie právně závaznou Listinu základních práv. Unijní instituce se v oblasti lidských práv intenzivně angažují, Evropský parlament se chová „jako parlament“ a aktivně v oblasti lidských práv vystupuje, ačkoliv EU nemá obecnou lidskoprávní pravomoc. Rovněž Evropská komise postupuje aktivně a navrhuje změny, jež prohlubují možnosti Unie v lidskoprávní politice vystupovat. Poslední důležitou aktivitu představuje návrh Komise na formalizaci procesu při závažném porušení základních hodnot EU uvnitř členské země, který může vést až k pozastavení některých členských práv provinivšího se státu. Soudní dvůr, který vydává závazné rozsudky, jejichž nenásledování je sankcionováno, využívá v nové judikatuře práv evropského občanství k narušení doposud bráněné hranice před unijními zásahy – vnitrostátní lidskoprávní politiky bez návaznosti na jakýkoliv evropský prvek. Pronikání lidských práv do agendy EU jsme sledovali na pozadí dvou modelů vztahu k lidským právům – mezinárodní organizace a federálního státu. Pokud by EU rozhodně vykročila směrem k omezení členských států v možnosti vytvářet, aplikovat, vynucovat a kontrolovat lidskoprávní normy a pokud by jednotlivé státy tento krok akceptovaly, Unii by přibyly další atributy federálního státu. V současnosti se nacházíme ve fázi, kdy vícere aktivy unijních aktérů (zejména Komise,

Parlamentu, generálních advokátů a Soudního dvora) testují, zda je cesta tímto směrem pro státy akceptovatelná. Některé teoretické směry odmítají přínosnost podobných debat a vyzývají k přijetí pluralismu a k otevřenému dialogu zainteresovaných aktérů (pro autoritativní přehled takových debat viz Avbelj – Komárek 2012). Tento příspěvek se nicméně snaží ukázat, že se nelze vyhnout úvahám o tom, kdo má v dané oblasti rozhodovat a vytvářet pravidla či kdo a jak je má aplikovat a rozhodovat o jejich legalitě. Podobné uvažování má stále svou hodnotu, přinejmenším chceme-li určit, jakému modelu víceúrovňového vládnutí se dnešní Unie podobá nejvíce.

- ¹ „Tucked away in the fairyland duchy of Luxembourg and blessed, until recently, with benign neglect by the powers that be and mass media, The Court of Justice has fashioned a constitutional framework for a federal-type structure for Europe“ (Stein 1981: 1).
- ² V roce 2011 světovalo plných 72 % světových ústav soudům pravomoc dozírat nad dodržováním ústavy (Ginsburg – Versteeg 2012: 2).
- ³ Ohledně přiléhavého pojmenování jevu se vyskytly terminologické rozepře. Původně použité „rozpínání“ v sobě nese negativní konotace, zatímco „rozšiřování“ je v unijním kontextu až příliš automaticky spojeno s rozšiřováním počtu členů. Zvolený pojem „pronikání do agendy“ pro označení zvyšování důležitosti významově naplňuje původní „rozpínání“ bez jeho negativního nádechu. Děkuji recenzentům a editorům za vyřešení této obtíže.
- ⁴ „1. Ustanovení této listiny jsou při dodržení zásady subsidiarity určena orgánům, institucím a jiným subjektům Unie, a dále členským státům, výhradně pokud uplatňují právo Unie. Respektují proto práva, dodržují zásady a podporují jejich uplatňování v souladu se svými pravomocemi, při zachování mezi pravomocí, které jsou Unii svěřeny ve Smlouvách.
2. Tato listina nerozšiřuje oblast působnosti práva Unie nad rámec pravomocí Unie, ani nevytváří žádnou novou pravomoc či úkol pro Unii, ani nemění pravomoc a úkoly stanovené ve Smlouvách“ (Listina základních práv Evropské unie 2012: čl. 51).
Státy navíc přijaly k Lisabonské smlouvě několik deklarací, v nichž ještě opakují či vysvětlují, co již Listina sama stanovuje (viz Deklarace č. 1, 53, 61 a 62). První komplexnější empiricky podložené reflexe významu vstupu Listiny v platnost pro judikaturu Soudního dvora přináší Sánchezová (2012), která si všímá většího tihnutí Soudního dvora k lidskoprávní argumentaci. Na skokově vyšším počtu odkazů na právně závaznou Listinu po vstupu Lisabonské smlouvy v platnost tyto závěry potvrzuje de Búrca (2013).
- ⁵ U České republiky se tak stalo v kauze *D. H. a ostatní proti České republice*, v níž Evropský soud pro lidská práva v roce 2007 shledal diskriminaci romských dětí v právu na vzdělání, ale ČR dodnes nezjednala nápravu (více viz Smekal – Šipulová 2014).
- ⁶ Nad návrhem se rozhořela živá akademická debata, do níž přispěli na blogu *Verfassungsblog* Dimitry Kochenov, Matej Avbelj, Paul Blokker a Jan Komárek (*Verfassungsblog* b. d.).
- ⁷ V této ústojící kritice poukazovali na skutečnost, že si Unie stanovila kritéria, která někteří stávající členové sami nedodržovali (Besson 2006: 346).
- ⁸ V červenci 2013 vstoupilo v platnost Nařízení Dublin III, krátká doba jeho fungování bohužel zatím znemožňuje jeho reflexi.
- ⁹ V období finálních úprav tohoto textu Soudní dvůr vydal rozsudek v kauze *Digital Rights Ireland*, v němž se ztotožnil s názorem generálního advokáta a zrušil směrnici pro její nesoulad s Listinou základních práv EU (Soudní dvůr 2014: body 69 a 71).
- ¹⁰ Terminologická vysvětlivka: Soudní dvůr používá pojmu základní práva, zatímco politické orgány ES/EU často použijí rovněž pojmu lidská práva, a to zejména v souvislosti s vnější politikou.
- ¹¹ Právě v reakci na tento případ vypukla u Spolkového ústavního soudu takzvaná *sága Solange*, v rámci níž dal soud v Karlsruhe jasně najevo, že pokud dojde k názoru, že komunitární předpis porušuje základní práva z německé ústavy, pak jej neaplikuje. Později ústavní soud s ohledem na pozitivní vývoj ve Společenství, zejména díky uspokojivé se vyvíjející judikatuře Soudního dvora, svůj postoj změkčil (více viz Pospíšil – Smekal 2007).
- ¹² Vzhledem k důležitosti případu je namístě jej alespoň ve stručnosti přiblížit, aby bylo zároveň jasnější, jaké případy s lidskoprávní relevancí se před Soudním dvorem obvykle ocitaly. Komise se rozhodla bojovat s nadbytkem másla na komunitárním trhu a zároveň podpořit sociálně slabší občany možností opatřit si máslo za zvýhodněných podmínek. Německá verze požadovala při nákupu levnějšího másla prezentaci kuponu se jménem příslušné osoby, zatímco ostatní jazykové verze použily méně adresné znění. Soudní dvůr konstatoval, že komunitární norma nikterak neporušuje základní lidská práva, pokud se interpretuje liberálním způsobem (bod 4 rozsudku), což právě německá verze nečinila. Problém tedy nebyl s komunitárním předpisem, ale s německou interpretací, tudíž Soudní dvůr konstatoval, že rozhodnutí Komise se nepřiči požadavkům základních práv.
- ¹³ Rozporuplné reakce přinesly rozsudky *Laval* (Soudní dvůr 2007b) a *Viking Line* (Soudní dvůr 2007a), v nichž šlo opět o střet evropských základních svobod pohybu s lidskými právy, jenže tentokrát s právy sociálními (konkrétně s právy odborového sdružování). Vítězně ze sporu vyšly na rozdíl od případů *Schmidberger* či

- Omega Spielhallen* evropské svobody pohybu, což nelibě nesli zejména zastánci sociálních práv, a naopak kvitovali s povděkem nové členské státy a jejich podnikatelé, kteří si uchovali možnost poskytovat přeshraniční služby bez nutnosti podřídit se náročným odborovým pravidlům například ve skandinávských zemích.
- ¹⁴ Mezinárodní přezkum však může provádět Evropský soud pro lidská práva, pokud se jedná o porušení práva z Evropské úmluvy o lidských právech a jednotlivce se nedomohl nápravy u vnitrostátních orgánů.
- ¹⁵ Kritické upozorňují na to, že Unie a její členské státy nejsou ve své vnější lidskoprávní politice příliš důsledné (viz i v českém prostředí známé dilema obchod vs. práva), na což poukazuje stoupající počet studií (viz například King 1999; Magen – Risse – McFaul 2009; Perkins – Neumayer 2010; Tilley 2012).
- ¹⁶ Někteří autoři však upozorňují na to, že unijní lidskoprávní „mýtovtorba“ má své trhliny (Williams 2004; Smismans 2010).
- ¹⁷ Tato argumentace nápadně připomíná debaty při přijímání americké ústavy koncem 18. století: „*I go further, and affirm that bills of rights, in the sense and to the extent in which they are contended for, are not only unnecessary in the proposed Constitution, but would even be dangerous. They would contain various exceptions to powers not granted; and, on this very account, would afford a colorable pretext to claim more than were granted. For why declare that things shall not be done which there is no power to do? Why, for instance, should it be said that the liberty of the press shall not be restrained, when no power is given by which restrictions may be imposed? I will not contend that such a provision would confer a regulating power; but it is evident that it would furnish, to men disposed to usurp, a plausible pretense for claiming that power*“ (Hamilton 1788).

Literatura

- Albi, Anneli (2009): Ironies in Human Rights Protection in the EU: Pre-Accession Conditionality and Post-Accession Conundrums. *European Law Journal*, Vol. 15, No. 1, s. 46–69.
- Alston, Philip – Weiler, Joseph H. H. (1998): An ‘ever closer Union’ in need of a human rights policy. *European Journal of International Law*, Vol. 9, No. 4, s. 658–723.
- Avbelj, Matej – Komárek, Jan (2012): *Constitutional pluralism in the European Union and beyond*. Oxford: Hart Publishing.
- Barnard, Catherine (1999): Gender Equality in the EU: A Balance Sheet. In: Alston, Philip – Bustelo, Mara – Heenan, James (eds.): *The EU and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, s. 215–280.
- Bartels, Lorand (2005): *Human Rights Conditionality in the EU's International Agreements*. Oxford: Oxford University Press.
- Bermann, George A. (2001): The Role of Law in the Functioning of Federal Systems. In: Nicolaidis, Kalypso – Howse, Robert (eds.): *The Federal Vision: Legitimacy and Levels of Governance in the United States and the European Union*, s. 191–212.
- Besson, Samantha (2006): The European Union and Human Rights: Towards a Post-National Human Rights Institution? *Human Rights Law Review*, Vol. 6, No. 2, s. 323–360.
- Bončková, Helena – Smekal, Hubert (2010): Fragmentace společných hodnot? Výjimky z Listiny základních práv Evropské unie. *Současná Evropa*, č. 2, s. 61–81.
- Bryde, Brun-Otto (2010): The ECJ's fundamental rights jurisprudence – a milestone in transnational constitutionalism. In: Maduro, Miguel Poiras – Azouai, Loïc (ed.): *The Past and the Future of EU Law: The Classics of EU Law Revisited on the 50th Anniversary of the Rome Treaty*. Oxford: Hart Publishing, s. 119–129.
- Cappelletti, Mauro (1979): The “Mighty Problem” of Judicial Review and the Contribution of Comparative Analysis. *Southern California Law Review*, Vol. 53, s. 409–445.
- Cichowski, Rachel (2001): Judicial Rulemaking and the Institutionalization of European Union Sex Policy. In: Stone Sweet, Alec – Fligstein, Neil – Sandholtz, Wayne (eds.): *The Institutionalization of Europe*. Oxford: Oxford University Press, s. 113–136.
- Craig, Paul – de Búrca, Gráinne (2011): *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 5th Edition, Oxford: Oxford University Press.
- de Búrca, Gráinne (2013): After the EU Charter of Fundamental Rights: The Court of Justice as a Human Rights Adjudicator? *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, Vol. 20, No. 2, s. 168–184.
- Douglas-Scott, Sionaidh (2011): The European Union and Human Rights after the Treaty of Lisbon. *Human Rights Law Review*, Vol. 11, No. 4, s. 645–682.
- Eeckhout, Piet (2002): The EU Charter of Fundamental Rights and the federal question. *Common Market Law Review*, Vol. 39, s. 945–994.
- Gebert, Konstanty (2013): Shooting in the Dark? EU Sanctions Policies. European Council on Foreign Relations Policy Brief No. 71. <http://ecfr.eu/page/-/ECFR71_SANCTIONS_BRIEF_AW.pdf>.
- Ginsburg, Tom – Versteeg, Mila (2012): *The Global Spread of Constitutional Review: An Empirical Analysis*, <https://www.law.northwestern.edu/faculty/programs/colloquium/law_economics/documents/Spring2012_Ginsburg_Global_Constitutional.pdf>.
- Goldstein, Leslie Friedman (2001): *Constituting Federal Sovereignty: The European Union in Comparative Context*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Grant, Charles (2011): *A new neighbourhood policy for the EU*. Centre for European Reform Policy Brief, <http://www.cer.org.uk/sites/default/files/publications/attachments/pdf/2011/pb_grant_neighbourhood_11march11-170.pdf>.

- Groussot, Xavier – Pech, Laurent – Petursson, Gunnar Thor (2013): The Reach of EU Fundamental Rights on Member State Action after Lisbon. In: de Vries, Sybe – Bernitz, Ulf – Weatherhill, Stephen (2013): *The Protections of Fundamental Rights in the EU after Lisbon*. Oxford: Hart Publishing, s. 97–118.
- Hamilton, Alexander (1788): *The Federalist Papers: No. 84*, <http://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed84.asp>.
- Hartley, Trevor C. (1986): Federalism, Courts and Legal Systems: The Emerging Constitution of the European Community. *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 34, No. 2, s. 229–247.
- Isiksel, N. Türküler (2010): Fundamental rights in the EU after Kadi and Al Barakaat. *European Law Journal*, Vol. 16, No. 5, s. 551–577.
- King, Toby (1999): Human rights in European foreign policy: Success or failure for post-modern diplomacy? *European Journal of International Law*, Vol. 10, No. 2, s. 313–337.
- Lehne, Stefan (2012): *The Role of Sanctions in EU Foreign Policy*. Carnegie Endowment for International Peace, 14. prosince 2012, <<http://carnegieendowment.org/2012/12/14/role-of-sanctions-in-eu-foreign-policy/etnv>>.
- Hooghe, Liesbet – Marks, Gary (2001): *Multi-level governance and european integration*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Magen, Amichai – Risse, Thomas – McFaul, Michael A. (2009): *Promoting Democracy and the Rule of Law: American and European Strategies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Manners, Ian (2002): Normative power Europe: A contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 2, s. 235–258.
- Merlingen, Michael – Mudde, Cas – Sedelmeier, Ulrich (2001): The right and the righteous? European norms, domestic politics and the sanctions against Austria. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 39, No. 1, s. 59–77.
- Müller, Jan-Werner (2013): Safeguarding Democracy inside the EU: Brussels and the Future of Liberal Order. Transatlantic Academy 2012–2013 Paper Series, No. 3, <http://www.transatlanticacademy.org/sites/default/files/publications/Muller_SafeguardingDemocracy_Feb13_web.pdf>.
- Müller, Jan-Werner (2014): Eastern Europe Goes South. Disappearing Democracy in the EU's Newest Members. *Foreign Affairs*, Vol. 93, No. 2, March/April 2014, s. 14–19.
- Perkins, Richard – Neumayer, Eric (2010): The organized hypocrisy of ethical foreign policy: Human rights, democracy and Western arms sales. *Geoforum*, Vol. 41, No. 2, s. 247–256.
- Pospíšil, Ivo – Smekal, Hubert (2007): Vztah národní a nadnárodní úrovně práva: Pohled Ústavního soudu ČR a vybraných ústavních soudů zemí EU. In: Dančák, Břetislav – Hloušek, Vít (eds.): *Víceúrovňové vládnutí v Evropě: Zkušenosti, problémy a výzvy*. Brno: Mezinárodní politologický ústav, s. 201–239.
- Sadurski, Wojciech (2004): Accession's democracy dividend: The impact of the EU enlargement upon democracy in the new member states of Central and Eastern Europe. *European Law Journal*, Vol. 10, No. 4, s. 371–401.
- Sánchez, Sara Iglesias (2012): The Court and the Charter: The impact of the entry into force of the Lisbon Treaty on the ECJ's approach to fundamental rights. *Common Market Law Review*, Vol. 49, No. 5, s. 1565–1611.
- Shapiro, Martin (1998): The European Court of Justice: Of Institutions and Democracy. *Israel Law Review*, Vol. 32, No. 4, s. 3–50.
- Shapiro, Martin (1999): The European Court of Justice. In: Craig, Paul – de Búrca, Gráinne (eds.): *The Evolution of EU Law*. Oxford: Oxford University Press, s. 321–347.
- Scheppele, Kim Lane (2013): *What Can the European Commission Do When Member States Violate Basic Principles of the European Union? The Case for Systemic Infringement Actions*. <http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/contributions/45.princetonuniversityscheppelesystemicinfringementactionbrusselsversion_en.pdf>.
- Schimmelfennig, Frank – Scholtz, Hanno (2008): EU Democracy promotion in the European neighbourhood political conditionality, economic development and transnational exchange. *European Union Politics*, Vol. 9, No. 2, s. 187–215.
- Smekal, Hubert (2009): *Lidská práva v Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita.
- Smekal, Hubert – Šipulová, Katarína (2014): DH v Czech Republic Six Years Later: On the Power of an International Human Rights Court to Push through Systemic Change. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, Vol. 32, No. 3, s. 288–321.
- Smismans, Stijn (2010): The European Union's Fundamental Rights Myth. *Journal of Common Market Studies*, Vol. 48, No. 1, s. 45–66.
- Stein, Eric (1981): Lawyers, Judges and the Making of a Transnational Constitution. *American Journal of International Law*, Vol. 75, s. 1–27.
- Šlosarčík, Ivo (2014): Vymáhání pravidel v rozšířené, postlisabonské a postkrizové EU: Směrem ke vnitro-unijní kondicionalitě? *Mezinárodní vztahy*, Vol. 49, No. 4, s. 43–63.
- Tilley, Ryan (2012): Normative Power Europe and Human Rights: A Critical Analysis. *POLIS Journal*, Vol. 7, s. 450–494.
- Tridimas, Takis (2010): Primacy, fundamental rights and the search for legitimacy. In: Maduro, Miguel Pojares – Azoulay, Loïc (ed.): *The Past and the Future of EU Law: The Classics of EU Law Revisited on the 50th Anniversary of the Rome Treaty*. Oxford: Hart Publishing, s. 98–105.

- von Bogdandy, Armin – Ioannidis, Michael (2014): Systemic deficiency in the rule of law: What it is, what has been done, what can be done. *Common Market Law Review*, Vol. 51, No. 1, s. 59–96.
- von Bogdandy, Armin, et al. (2012): Reverse Solange – protecting the Essence of fundamental rights against EU Member States. *Common Market Law Review*, Vol. 49, No. 2, s. 489–519.
- Weiler, Joseph H. H. (1986): Eurocracy and Distrust: Some questions Concerning the Role of the European Court of Justice in the Protection of Fundamental Human Rights within the Legal Order of the European Communities. *Washington Law Review*, Vol. 61, s. 1103–1144.
- Weiler, Joseph H. H. (1991): The transformation of Europe. *Yale Law Journal*, Vol. 100, No. 8, s. 2403–2483.
- Weiler, Joseph H. H. (1999): *The Constitution of Europe: 'Do the New Clothes Have an Emperor?' and Other Essays on European Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- White, Robin CA (2011): A New Era for Human Rights in the European Union? *Yearbook of European Law*, Vol. 30, No. 1, s. 100–130.
- Williams, Andrew (2004): *EU Human Rights Policies: A Study in Irony*. Oxford: Oxford University Press.
- Youngs, Richard (ed., 2010): *The European Union and Democracy Promotion: A Critical Global Assessment*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Dokumenty

- Amsterdamská smlouva (1997): Amsterdamská smlouva pozměňující smlouvu o Evropské unii, Smlouvy o založení Evropských společenství a některé související akty. Podepsána 2. října 1997, <eur-lex.europa.eu/cs/treaties/dat/11997D/word/11997D.doc>.
- Barroso, José Manuel Durão (2012): Projev o stavu Unie 2012. Štrasburk, 12. září 2012, <http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-596_cs.htm>.
- Barroso, José Manuel Durão (2013): Projev o stavu Unie 2013. Štrasburk, 11. září 2013, <http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-13-684_cs.htm>.
- Evropská komise (2014): Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: A new EU Framework to strengthen the Rule of Law. Štrasburk, 11. března 2014, COM(2014) 158 final, <http://ec.europa.eu/justice/effective-justice/files/com_2014_158_en.pdf>.
- Evropský parlament (2013): European Parliament resolution of 3 July 2013 on the situation of fundamental rights: Standards and practices in Hungary (pursuant to the European Parliament resolution of 16 February 2012), <<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P7-TA-2013-315>>.
- Evropský parlament a Rada (2006): Směrnice Evropského parlamentu a Rady 2006/54/ES ze dne 5. července 2006 o zavedení zásady rovných příležitostí a rovného zacházení pro muže a ženy v oblasti zaměstnání a povolání. 26. července 2006, Úřední věstník, L 204/23-36.
- Evropský soud pro lidská práva (2011): Rozsudek ze dne 21. ledna 2011 ve věci *M. S. S. v. Belgie a Řecko*, stížnost č. 30696/09.
- Evropský soudní dvůr (1959): Rozsudek ze dne 4. února 1959 ve věci 1/58 *Friedrich Stork & Cie v. High Authority of the European Coal and Steel Community*.
- Evropský soudní dvůr (1960): Rozsudek ze dne 15. července 1960 ve spojených věcech 36, 37, 38 a 40/59 *Präsident Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft mbH, Geilting Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft mbH, Mausegatt Ruhrkohlen-Verkaufsgesellschaft mbH and I. Nold KG v. High Authority of the European Coal and Steel Community*.
- Evropský soudní dvůr (1963): Rozsudek ze dne 5. února 1963 ve věci 26/62 *NV Algemene Transport- en Expeditie Onderneming van Gend & Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration*.
- Evropský soudní dvůr (1964): Rozsudek ze dne 15. července 1964 ve věci 6/64 *Flaminio Costa v. E.N.E.L.*
- Evropský soudní dvůr (1969): Rozsudek ze dne 12. listopadu 1969 ve věci 29/69 *Erich Stauder v. Stadt Ulm – Sozialamt*.
- Evropský soudní dvůr (1970): Rozsudek ze dne 17. prosince 1970 ve věci 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH proti Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*.
- Evropský soudní dvůr (1974): Rozsudek ze dne 14. května 1974 ve věci 4/73 *J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung v. Commission of the European Communities*.
- Evropský soudní dvůr (1979): Rozsudek ze dne 13. prosince 1979 ve věci 44/79 *Liselotte Hauer v Land Rheinland-Pfalz*.
- Jacobs, Francis (1992): Stanovisko generálního advokáta Jacobse ze dne 9. prosince 1992 ve věci C-168/91 *Christos Konstantinidis v. Stadt Altensteig – Standesamt and Landratsamt Calw – Ordnungsamt*.
- Listina základních práv Evropské unie (2012): 2012/C 326/02, Úřední věstník Evropské unie, 26. října 2012, C 326/391-407, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0391.01.CES>.
- Maduro, Miguel Poirares (2007): Stanovisko generálního advokáta M. Poirarese Madura ze dne 12. září 2007 ve věci C-380/05 *Centro Europa 7 Srl v. Ministero delle Comunicazioni e Autorità per le Garanzie nelle Comunicazioni a Direzione Generale Autorizzazioni e Concessioni Ministero delle Comunicazioni*.
- Rada (2000a): Směrnice Rady 2000/43/ES ze dne 29. června 2000, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s osobami bez ohledu na jejich rasu nebo etnický původ. 19. července 2000, Úřední věstník, L 180/22–26.
- Rada (2000b): Směrnice Rady 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání. 2. prosince 2000, Úřední věstník, L 303/16-22.

- Rada (2003): Nařízení Rady (ES) č. 343/2003 ze dne 18. února 2003, kterým se stanoví kritéria a postupy pro určení členského státu příslušného k posuzování žádosti o azyl podané státním příslušníkem třetí země v některém z členských států. 25. února 2003, Úřední věstník Evropské unie, L 50/1-10.
- Rada (2004): Směrnice Rady 2004/113/ES ze dne 13. prosince 2004, kterou se zavádí zásada rovného zacházení s muži a ženami v přístupu ke zboží a službám a jejich poskytování. 21. prosince 2004, Úřední věstník, L 373/37-43.
- Rada (2007): Nařízení Rady (ES) č. 168/2007 ze dne 15. února 2007 o zřízení Agentury Evropské unie pro základní práva. 22. února 2007, Úřední věstník Evropské unie, L 53/1-14.
- Rada EU (2012a): *EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy*. Luxembourg, 25. června 2012, 11855/12, <https://is.muni.cz/auth/el/1423/jaro2014/EUP404/um/31638655/EU_Strategic_Framework_and_Action_Plan_on_HRaD.pdf>.
- Rada EU (2012b): Rozhodnutí Rady 2012/440/SZBP o jmenování zvláštního zástupce Evropské unie pro lidská práva. 25. července 2012, Úřední věstník Evropské unie L 200/21-23.
- Rada pro obecné záležitosti (2013): Press Release: 3235th Council meeting. Lucemburk, 22. dubna 2013, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/genaff/136915.pdf>.
- Sharpston, Eleanor (2010): Stanovisko generální advokátky Eleanor Sharpston ze dne 30. září 2010 ve věci C-34/09 *Gerardo Ruiz Zambrano v. Office national de l'emploi (ONEm)*.
- Smlouva o EU (2012): Smlouva o Evropské unii: Konsolidovaná verze ve znění Lisabonské smlouvy. Úřední věstník C 326, 26. 10. 2012, s. 1–390, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:0001:01:CS:HTML>>.
- Smlouva o fungování EU (2012): Smlouva o fungování Evropské unie: Konsolidovaná verze ve znění Lisabonské smlouvy. Úřední věstník C 326, 26.10.2012, s. 1–390, <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2012:326:0001:01:CS:HTML>>.
- Smlouva o založení EHS (1957): Smlouva o založení Evropského hospodářského společenství, <http://www.senat.cz/senat/evropa/dokumenty_ke_stazeni/smlouva_o_zalozeni_ehs.pdf>.
- Soudní dvůr (2003): Rozsudek ze dne 12. června 2003 ve věci C-112/00 *Eugen Schmidberger, Internationale Transporte und Planzüge v. Republik Österreich*.
- Soudní dvůr (2004a): Usnesení ze dne 28. července ve věci C 328/04 *testní řízení proti Attilovi Vajnaiovi*.
- Soudní dvůr (2004b): Rozsudek ze dne 14. října 2004 ve věci C-36/02 *Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn*.
- Soudní dvůr (2007a): Rozsudek ze dne 11. prosince 2007 ve věci C-438/05 *International Transport Workers' Federation, Finnish Seamen's Union v. Viking Line ABP, OÜ Viking Line Eesti*.
- Soudní dvůr (2007b): Rozsudek ze dne 18. prosince 2007 ve věci C-341/05 *Laval un Partneri Ltd v. Svenska Byggnadsarbetareförbundet and Others*.
- Soudní dvůr (2008): Rozsudek ze dne 10. července 2008 ve věci C-54/07 *Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding v. Firma Feryn NV*.
- Soudní dvůr (2011a): Rozsudek ze dne 1. března 2011 ve věci C-236/09 *Association belge des Consommateurs Test-Achats ASBL, Yann van Vugt, Charles Basselier v. Conseil des ministres*.
- Soudní dvůr (2011b): Rozsudek ze dne 8. března 2011 ve věci C-34/09 *Gerardo Ruiz Zambrano v. Office national de l'emploi (ONEm)*.
- Soudní dvůr (2011c): Rozsudek ze dne 21. prosince 2011 ve věci C-411/10 *N. S. v. Secretary of State for the Home Department a C-493/10 M. E., A. S. M., M. T., K. P., E. H. v. Refugee Applications Commissioner, Minister for Justice, Equality and Law Reform*.
- Soudní dvůr (2012): Rozsudek ze dne 6. listopadu 2012 ve věci C-286/12 *Evropská komise v. Maďarsko*.
- Soudní dvůr (2013a): Rozsudek ze dne 26. února 2013 ve věci C-399/11 *Stefano Melloni v. Ministero Fiscal*.
- Soudní dvůr (2013b): Rozsudek ze dne 26. února 2013 ve věci C-617/10 *Åklagaren v. Hans Åkerberg Fransson*.
- Soudní dvůr (2013c): Rozsudek ze dne 25. dubna 2013 ve věci C-81/12 *Asociația Accept v. Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării*.
- Soudní dvůr (2014): Rozsudek ze dne 8. dubna 2014 ve věci C-293/12 *Digital Rights Ireland Ltd v. The Minister for Communications, Marine and Natural Resources; The Minister for Justice, Equality and Law Reform; The Commissioner of the Garda Síochána Ireland a The Attorney General a C-594/12 Kärntner Landesregierung; Michael Seitlinger a Christof Tschohl a další*.
- Spolkový ústavní soud (1993): Nález ve věcech 2 BvR 2134/92 a 2 BvR 2159/92 (Maastrichtská smlouva) ze dne 12. října 1993, <http://www.judicialstudies.unr.edu/JS_Summer09/JSP_Week_1/German%20ConstCourt%20Maastricht.pdf>.
- Spolkový ústavní soud (2009): Nález ve věci 2 BvE 2/08 (Lisabonská smlouva) ze dne 30. června 2009, <http://www.bundesverfassungsgericht.de/entscheidungen/es20090630_2bve000208.html>.
- Verfassungsblog (b. d.): Verfassungsblog – On Matters Constitutional, <<http://www.verfassungsblog.de/>>.
- Villalón, Pedro Cruz (2013): Stanovisko generálního advokáta Pedra Cruz Villalóna ze dne 12. prosince 2013 ve věci C-293/12 *Digital Rights Ireland Ltd v. The Minister for Communications, Marine and Natural Resources; The Minister for Justice, Equality and Law Reform; The Commissioner of the Garda Síochána Ireland a The Attorney General a C-594/12 Kärntner Landesregierung; Michael Seitlinger a Christof Tschohl a další*.

- Vysoká představitelka Unie pro zahraniční věci a bezpečnostní politiku (2011): Joint Communication by the High Representative of The Union For Foreign Affairs And Security Policy and the European Commission: A New Response to a Changing Neighbourhood: A review of European Neighbourhood Policy. Brusel, 25. května 2011, <http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/com_11_303_en.pdf>.

Poznámka

Velké poděkování patří editorům tohoto čísla Vítu Benešovi a Tomáši Weissovi za zásadní připomínky k podobě textu. Obdobné díky směřují k recenzentům článku za velmi podnětné komentáře, které výrazně pomohly zlepšit jeho kvalitu.

Článek vznikl v rámci projektu „Aktuální otázky evropské a mezinárodní politiky II. (MUNI/A/0898/2013)“.